

УДК 811.21

DOI 10.24412-2413-2004-2022-4-89-96

**КОРБУРДИ ИБОРАҲОИ
ИСМИИ ИЗОФИИ МУРАККАБИ
ҶУЗЪҲОЯШОН АРАБИАСЛ
ДАР “ҲАМСА”-И ХОҶУИ КИРМОНӢ**

Нуруллозода Фируза, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи грамматикаи забони арабии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров” **Додохоҷаева Парвинахон Икромовна**, сармуаллими кафедраи грамматикаи забони арабии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**УПОТРЕБЛЕНИЕ ИЗАФЕТНЫХ
ИМЕННЫХ СОСТАВНЫХ
СЛОВСОЧЕТАНИЙ С АРАБСКИМИ
КОМПОНЕНТАМИ В «ХАМСЕ»
ХАДЖУ КИРМАНИ**

Нуруллозода Фируза, канд. филол. наук, доцент кафедры грамматики арабского языка ГОУ «ХГУ им. акад. Б.Гафурова»; **Додоходжаева Парвинахон Икромовна**, старший преподаватель кафедры грамматики арабского языка ГОУ «ХГУ им. акад. Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

**USAGE OF IZAFET NOMINAL
COMPOUND PHRASES WITH ARABIC
COMPONENTS IN “KHAMSA” BY
KHOJU KIRMANI**

Nurullozoda Firuza, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Arabic grammar under the SEI “Khujand State University named after acad. B.Gafurov”; **Dodokhojaeva Parvinakhon Ikromovna**, senior lecturer of the department of Arabic grammar under the SEI “Khujand State University named after acad. B.Gafurov”. (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: parvinakhon92@gmail.com

Дар заминаи “Ҳамса”-и Ҳоҷуи Кирмонӣ корбурди ибораҳои исмии изофии мураккаби ҷузъҳояшон арабиасл мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Маълум мешавад, ки ибораҳои мураккаби ҷузъҳояшон арабӣ корбурди фаровон дошта, аксарияти онҳо чун ибораҳои содаи ҷузъҳояшон арабиасли сохтаи худи Ҳоҷу буда, теъдодеро ӯ аз пешиниён айнан баргирифтаву тибқи зарурат ба онҳо тағйирот ворид намудааст. Ҳамчунин роҳҳои зерин, тибқи оморгирии муҳаққиқон, асоси кори шоир будааст: тавассути иборои исмии сода ва калима сохташавии ибораҳои мураккаб, тавассути ду иборои сода сохташавии ибораҳои исмии мураккаб ва тавассути иборои мураккаб ва калима сохташавии ибораҳои мураккаб. Таъкид мешавад, ки усули дуҷуми таркибёбии ибораҳои изофии мураккаб аз Ҳама серкорбурд буда, ҳаҷми зиёдтари маводи таҳқиқро фаро мегирад.

Калидвожаҳо: “Ҳамса”, ибораҳои изофӣ, таҳлили таҷзиявӣ, ҷузъҳои арабӣ, роҳҳои сохташавии ибораҳои изофии мураккаб

На основе «Хамсы» Ходжу Кирмани рассматривается употребление изафетных именных составных словосочетаний с арабскими компонентами. Утверждается, что

сложные словосочетания с арабскими компонентами употребляются часто и большинство из них, как и простые словосочетания с арабскими компонентами, образовано самим Ходжу, а ряд из них он взял у предшественников и в некоторых случаях внес в них изменения. Кроме того, согласно статистическим методам исследования, в основу творчества поэта были положены следующие способы образования словосочетаний: образование сложных словосочетаний посредством простого именного словосочетания и слова; образование сложных именных словосочетаний с помощью двух простых словосочетаний, и образование сложных словосочетаний с помощью сложного словосочетания и слова. Подчеркивается, что второй способ образования изафетных именных составных словосочетаний считается наиболее распространенным и охватывает наибольший объем исследовательского материала.

Ключевые слова: “Хамса”, изафетные словосочетания, статистический анализ, арабские компоненты, способы образования словосочетаний, сложные изафетные словосочетания

Proceeding from the material of “Khamisa” by Khoju Kirmani the authors of the article dwell on the usage of izafet nominal compound phrases with Arabic components. It is turned out that the compound phrases with Arabic components are frequently used, and most of them, like simple phrases with Arabic components formed by Khoju himself and he took a number of them literally from predecessors and made changes to them in certain cases. Into the bargain, according to the researchers` statistical methods the following ways were used the basis of the poet`s work, including: formation of compound phrases by means of a simple nominal phrase and word; formation of compound nominal phrases by means of two simple phrases and formation of compound phrases by means of a compound phrase and word. It is emphasized that the second method of formation of compound izafet phrases is considered to be the most widely used one and covers the largest amount of research material.

Keywords: “Khamisa”, izafet phrases, statistical analysis, Arabic components, methods of formation of izafet compound phrases

Забоншинос Б.Ниёзмухаммадов дар асари илмии соли 1960 ба чопрасондааш ибораҳоро аз ҷиҳати сохт ба ҳелҳои сода ва таркибӣ ҷудо карда, ибораҳои аз ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъно ташкилфтаро ибораҳои таркибӣ номида, чунин мисолҳо овардааст: *Раиси колхозии «Коммунист»-и райони мо. Бачаи хушқаду қомати боақли мактаби №12* [5, 8].

Ин тарзи таҳлили сохтори ибора дар аввали марҳалаҳои омӯзиши ибора рӯйи кор омада, бо нуктаи назари соли 1972 ифодакардаи муҳаққиқи иборашинос А.Мирзоев, ки ба марҳалаи дуҷумлаи омӯзиши ибора рост меояд, мувофиқ нест. Аввалан, он ки вай ибораҳоро ба ҳелҳои содаву мураккаб ҷудо кардааст, на содаву таркибӣ. А.Мирзоев «дар заминаи ибораҳои сода ба вучуд омадан» ва «натичаи тафсил ёфтани ибораҳои сода» ба ҳисоб рафта, «дар шакли боз ҳам конкреттар ва мукамалтар ифода кардани муносибат»-ро муҳимтарин хусусияти ибораҳои мураккаб шумурда, аз ҷумла дар муқоиса бо ибораҳои сода ибораҳои мураккаби зеринро намуна меорад: *овози ҷарангосии форам, пахтаи навъи яқум ҷидан, куртаи ҷити сурх* [3, 25].

Дар таърифи ибораҳои сода ва мураккаб додаи А.Мирзоев ва баъзе мисолҳои барои исботи андеша овардаи ӯ оид ба ибораҳои сода ва мураккаб бармеояд, ки дар ҳақиқат масъалаи имтиёзи ибораҳои сода аз ибораҳои мураккаб масъалаи нозуки забоншиносӣ.

Ба ҳар ҳол маълум мешавад, ки дар марҳалаи аввали омӯзиш ибораҳоро аз ҷиҳати сохт дар забоншиносии тоҷикӣ сода ва таркибӣ меғуфтаанд ва дар марҳалаҳои баъдӣ омӯзиш сода ва мураккаб меномидагӣ шуданд. Ҳамчунин ноғуфта намонад, ки то замони ба таҷдиди назар фаро гирифта шудан ва такмил ёфтани назарияи сохти ибораҳо таърифи аз тарафи таҳиягарони «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» (ҷ.2) пешниҳодшуда ҳукми илмӣ ба шумор меравад.

Дар «Ҳамса»-и Ҳочу ибораҳои мураккаби ҷузъҳои арабӣ корбурди фаровон доранд. Аксари ин ибораҳои мураккаб чун ибораҳои содаи ҷузъҳои арабиасл дар «Ҳамса» сохтаи ҳуди Ҳочу буда, теъдодеро ӯ аз пешиниён айнан баргирифтаву тибқи зарурат ба онҳо тағйирот ворид кардааст. Дар асари номбурдашуда ибораҳои исмии изофии мураккаби ҷузъҳои арабӣ бо усулҳои зерин сохта шудаанд:

1. Аз иборати исмии сода ва калима сохташавии ибораҳои мураккаб. Ҳамчунин, аз таҳлили таҷзиявии мавод маълум шуд, ки дар ташаккулёбии ибораҳои мураккаб ҷузъҳои арабиасли тобеъкунандаву тобеъшавандаи онҳо ҷойи худро тағйир медиҳанд, яъне аз рӯи ду зертарз сохта мешаванд:

а) иборати исмии сода (ҷузъи тобеъкунанда) + -и (бандаки изофӣ) + исм ё сифат (ҷузъи тобеъшаванда) = иборати мураккаби ҷузъҳои арабиасл;

б) исм (ҷузъи тобеъкунанда) + -и (бандаки изофӣ) + иборати исмии сода (ҷузъи тобеъшаванда) = иборати мураккаби ҷузъҳои арабиасл.

Инак, ибораҳои мураккаби ҷузъҳои арабиро аз рӯи ду тарзи сохташавӣ ва мансубияти ҷузъҳо ба воҳидҳои забонӣ ва ҳиссаҳои нутқ ҷудо карда, ба таври таҷзиявӣ таҳлилу баррасӣ хоҳем кард. Тибқи оморгирӣ 60 иборати мураккаби ҷузъҳои арабӣ ба қайд омад. Аз ин теъдод 8-тоашон бо тарзи чорум – «А» ва 34-тоашон бо тарзи чорум – «Б» ба вучуд омадаанд. Ҳамчунин 18 иборати дигар новобаста аз мавқеи таркибии ҷузъҳои арабӣ ҷуфтистеъмол шудаанд, яъне шоир дар як байт ду иборати мураккаб ба кор бурдааст.

А) Иборати исмии сода (ҷузъи тобеъкунанда) + исм ё сифат (ҷузъи тобеъшаванда) = иборати мураккаби ҷузъҳои арабиасл. Ибораҳои мураккаби зерин бо тарзҳои зерин сохта шудаанд:

Анқои Қофи қурбат: Анқо+и+ Қоф (парандаи афсонавӣ, ки дар кӯҳи афсонавӣ мезияд) +- и+ қурбат (наздиқӣ; наздиқӣ бо Худо) = анқои Қофи қурбат – киноя аз ақл:

Ақл анқои Қофи қурбати ўст,

Чашми ҷон сурмадони турбати ўст [2, 167].

Бисоти басити бўқаламун: Бисот+и- басит (маҷозан дунёи фароҳу бопахно) + -и +бўқаламун (маҷозан рангоранг, фиребдиҳанда, мафтункунанда; ноустувор, тағйирёбанда) = бисоти басити бўқаламун – киноя аз олами пурмақру фан ва зудтағйирёбанда:

Эй бисоти басити бўқаламун,

Соҳати боргоҳи Сақлотун [2, 171].

Бояд таъкид кард, ки вожаи муарраби «бўқаламун» аслан юнонист [6, 217].

Дурри дурчи Ҳалил: Дурр+-и дурч (гавҳари қиматбаҳо, ки дар сандуқчаи ҷавохирот нигоҳ доранд) +-и+ Ҳалил (лақаби Иброҳим (а)) = дурри дурчи Ҳалил – маҷозан паёмбари охириин Муҳаммад (с), ки аслу насабашон ба дудмони ҳазрати Иброҳим (с) мерасад:

Калиди дари ганчи рабби Ҳалил,

Имоми худо, дурри дурчи Ҳалил [2, 336].

Маснади мулки иморат: *Маснади мулк* (тахти мамлакат) + *и иморат* (ободу таъмир кардан) = *маснади мулки иморат* – киноя аз *ободгарӣ аз тарафи масъулини давлат:*

Нигини хотами дасти вазорат,
Тагини *маснади мулки иморат* [2, 297].

Таҳлилу баррасии ибораҳои исмии изофии мураккаби мазкур собит месозад, ки онҳо пурра ба маънои маҷозӣ дар «Хамса» ба қор рафта, хусусияти тавсифиашон бештар аз ибораҳои исмии изофии сода мебошанд. Дар ҳамаи онҳо ҷузъи аввал (ибораҳои сода) ҷузъи дуюм (калимаҳои исмӣ ва сифатӣ)-ро ба худ тобеъ кардааст.

Б) исм (ҷузъи тобеъкунанда) + и (бандаки изофӣ) + иборои исмии сода (ҷузъи тобеъшаванда) = иборои мураккаби ҷузъҳои арабиасл. Ибораҳои мураккаби зерин бо ин тарзи зерин сохта шудаанд: **А:** абири турраи Лайлӣ [2, 320], арсаи мулки бақо [2, 589]. **В:** воситаи иқди русул [2, 33]. **Ғ:** ғариқи баҳри асрор [2, 823]. **Д:** дамдамаи мулки қидам [2, 63]. **И:** ибни амми Расул [2, 193], идроки моҳияти ашъ [2, 141]. **К:** кашфи ишороти маонӣ [2, 318], қошифи асрори замир [2, 74]. **Қ:** қадри аҳди шабоб [2, 260], қайсари қасри фалак [2, 34], қайди иқобайни дор [2, 74], қамари бурчи чалол [2, 102], қусури равзаи иқбол [2, 279]. **М:** машриқи анвори иноят [2, 62], моштаи шоҳиди мастур [2, 103], муқими мақоми ҳол [2, 189], муътақифони ҳарами Кибриё [2, 56]. **Н:** наййираи бурчи шаръ [2, 34], нафаси сури қиёмат [2, 108]. **О:** обиди Байти маъмур [2, 348]. **Р:** равнақи мулки истафо [2, 163]. **С:** субҳи азизи Миср [2, 830]. **Т:** таҳсили улуми дин [2, 318], тутуқи манқабати мавлавӣ [2, 151]. **Ф:** файзи қарами Зулчалол [2, 74], фарроши соҳати ҳарам [2, 167]. **Х:** хатиби минбари маҷду уло [2, 842]. **Ҳ:** ҳарими ҳазрати Иззат [2, 582], ҳуллаи ҳуриёни равза [2, 176]. **Ш:** шамими насими шимол [2, 381], шамси чалоли дувалу дин [2, 153].

Мисолҳо:

Чӣ нуқсон *арсаи мулки бақоро*,
Агар бахшӣ ба султон ин гадоро [2, 589].

Дигар гуфт: «Эй *ғариқи баҳри асрор*,
Ба доман гашта чун дарё гуҳарбор [2, 823].

З-ӯ бипурсид *ибни амми Расул*,
Соҳиби Зулфиқору ҷуфти Батул [2, 193].

Ба шартӣ он ки он ҷо дарс хонӣ,
Кунӣ *кашфи ишороти маонӣ* [2, 318].

Ақли қаҳондида, ки пири ман аст,
Қошифи асрори замири ман аст [2, 74].

Ҷуфтистеъмолшавии ибораҳои мураккаб низ мисли ҷуфтистеъмолшавии ибораҳои сода аст. Яъне, дар як байт ду иборои мураккаби ҷузъҳои арабиасл ба қор гирифта шудааст. Ин ҷо ҳам зарурати ҷуфт истеъмол кардани ибораҳои мураккаб боз ҳамон баёни матолиби дилхоҳи шоир аст, ки бидуни иқтибосоти арабӣ таҳаққуқпазир нест. Аз ин рӯ, тибқи омори мо дар 9 байти «Хамса» 18 иборои мураккаб ба қор рафтааст: «акси нури Тайфур» ва «зукқай усфури Тайфур» [2, 587], «маҳатти риҳоли чалол» ва «маҳабби риёҳи камол» [2, 345], «маънии оёти ифзол» ва «сурати роёти иҷлол» [2, 297], «мутриби базми ишрат» ва «шамсаи қасри давлат» [2, 255], «муҳити нуқтаи ифзолу тафзил» ва «мадори

маркази иршоду такмил» [2, 844], «носиби роёти ҳидоят» ва «шорехи оёти иноят» [2, 103], «сокини Маккаи висол» ва «тоифи Каъбаи чалол» [2, 170], «соликони масолики чабарут» ва «моликони мамолики малакут» [2, 230], «тоирони ҳадоиқи тавҳид» ва «зоирони суродиқи тамчид» [2, 230]. Дар ҳар як се байти шоҳиди зерин ду ибораи мураккаби чузъҳояш арабиасл аз тарафи шоир ба кор гирифта шудаанд:

Зихй, кавнайн акси нури Тайфур,
Ду олам зуққаи усфури Тайфур [2, 587].

Ба сурат маънии оёти ифзол
Ба маънӣ сурати роёти иҷлол [2, 297].

Мутриби базми ишраташ – Нохид,
Шамсаи қасри давлаташ – Хуршед [2, 255].

Барои тўл надодани матлаб ибораҳои байти ахирро таҳлили семантикӣ менамоем: Ибораи 1. *Мутриб* (навозанда) + *базми ишрат* (маҷлиси комронӣ) = *мутриби базми ишрат* – киноя аз *Нохид* (*ситораи Зухра, ки рамзи санъати мусиқиву рақс аст*). Ибораи 2. *Шамса* (нақшу нигор) + *қасри давлат* (кохи асосии шоҳнишин; дарбор) = *шамсаи қасри давлат* – киноя аз *Хуршед*. Хочу бо ин ибораҳои мураккаби тавсифӣ мамдӯҳаш – Султон Саиди Шаҳид Чамолуддин Абӯисҳоқи Маҳмудро ба таърифу мадҳ гирифтааст. Аз ин бармеояд, ки теъдоди мамдӯҳони шоир низ, дар маҷмуъ, сабаби қорбурди зиёди ибораҳои содаву мураккаби чузъҳояшон арабиасли мазмунан тафсиву таърифӣ шудааст. Чунки барои муаррифии ҳар як мамдӯҳ шоир дар иборасозӣ аз калимаҳои иқтибосии ҳосе истифода мебарад, ки онро дар ситоишу мадҳи мамдӯҳи дигар ба кор нагирифта бошад. Илова бар ин, дар «Хамса» Хочу баробари давлатдорону ҳокимон сӯфиёну орифонро низ мадҳу ситоиш гуфтааст ва маълум аст, ки шоҳонро чун сӯфиёну орифон ё баръақс аҳли тасаввуфро чун аҳли давлат таърифу таҳсин қардан имкон надорад. Масалан, ибораҳои мураккаби мазкурро дар ситоиши ягон ориф ба кор бурдани Хочу умуман ночову бемаврид хоҳад буд, чунки дар он «базми ишрат» ва «мутриб» барин мафҳумҳо ба кор рафтаанд, ки он ҳоси маҷлиси шоҳон аст. Ҳамчунин мафҳумҳои «шамса» ва «қасри давлат» ба хонақоҳи сӯфиён умуман рабт надорад, чунки мисли кохи шоҳон пур аз ороишу нақшу нигор набудааст.

2. Аз ду ибораи сода сохташавии ибораҳои исмии мураккаб. Теъдоди чунин ибораҳо ҳарчанд кам бошанд ҳам, аз рӯи тарзи сохташавиашон қобили аҳамиятанд: «дурри яtimi садафи истафо» [2, 33], «воситаи иқди Банӣ Одам» [2, 54], «вориси аъёни Банӣ Тай» [2, 121], «ҳарами қайсари қасри димоғ» [2, 50]. Ибораҳои мураккаби мазкур аз ду ибораи сода ва бандаки изофии «-и» сохта шудаанд:

Дурри яtimi садафи истафо,
Воситаи иқди русул – Мустафо [2, 33].

Ин таъбири тавсифии барсохтаи Хочу дар шумори ибораҳои содаву мураккабе ба шумор меравад, ки дар ситоиши Паёмбар (с) ба кор рафтааст.

Воситаи иқди Банӣ Одаманд,
Хизрқудумони масеҳодаманд [2, 54].

Гуфт, ки «дар уҳдаи ин ҳай манам,
Вориси аъёни Банӣ Тай манам [2, 120-121].

Дар ҳарамии қайсарии қасри димоғ,
Таъби дилафрӯз фурӯзад чароғ [2, 50].

Барои маъноии дуруст баровардан аз ибории мураккабии мазкур ба мо ибории содаи чузъи аввалаш арабӣ ва чузъи дуомаш тоҷикии «таъби дилафрӯз» ёрӣ мерасонад. Чунки шоир ибораҳои мураккаб ва содаи мазкурро бо истифода аз ду калимаи иқтибосии «димоғ» ва «таъб» офаридааст. Ин ду вомвожаи арабӣ, ки дар шаклигирии ибораҳо ва байти мазкур ҳамчун вожагони калидӣ нақши асосӣ бозидаанд, дар офаридани маъноии дилхоҳи шоир низ ҳамин ҷойгоҳро доранд.

3. Аз ибории мураккаб ва калима сохташавии ибораҳои мураккаб. Ин тарзи ташаккулёбии ибораҳои мураккабро дар заминаи ду ибории аз матни «Ҳамса» дарёфтамон муқаррар кардем: «мунзавии Масҷиди Ақсои шавқ» [2, 56], «машоми муқими байти ҳазан» [2, 180]. Чунки ҳангоми таҳлилу таҷзияи ибораҳои мураккабии мазкур бар мо маълум гашт, ки дар ҳақиқат як ибории мураккабии чузъҳои арабиасл бо як калимаи арабиасл пайванд шуда, ибории мураккабии навро ба вучуд овардааст: мунзавии Масҷиди Ақсо + *и* шавқ = мунзавии Масҷиди Ақсои шавқ; машом + *и* муқими байти ҳазан = машоми муқими байти ҳазан. Ибории содаи «Масҷиди Ақсо» ҳамчун исми хос масҷиди бунёдкардаи ҳазрати Довуд (а) барои яктопарастон аст, ки насронӣён қиблаи яҳуд меномиданд ва он муддате қиблаи мусалмонон ҳам буд. «Масҷиди Ақсо» бо муродифоти худ – «Мазғити Ақсо», «Байтулмақаддас», «Байти Ақсо» қорбурди фаровон дар осори адабии форсии тоҷикӣ дорад [7, 20855] аст. Хоқонӣ гуфтааст: Тан чун расад ба хидмат, кай зебад аз Масеҳ, / К-ӯ хукро ба Масҷиди Ақсо раҳо кунад?! [7, 20855-20856]. Ба ин шакли серқорбурд будани маъруфи ибории сода моро водор месозад, ки ибории мураккабии мавриди баҳсро ба гунаи аввал (мунзавии Масҷиди Ақсо + *и* шавқ) таҷзия намоем.

Чунонки дида мешавад, ин дар ду ибории мураккабии чунин тарзи сохташавӣ ҷойи чузъҳои тағйир меёбад, яъне дар ибории «мунзавии масҷиди Ақсои шавқ» исми мураккаб чузъи аввал ва калима чузъи дуома ҳисобида шавад, дар ибории «машоми муқими байти ҳазан», баръакс калима чузъи аввал ва ибории мураккаб чузъи дуома мебошад.

Инак, бо қадом мақсад сохта шудан ва барои ифодаи қадом матлаб ба қор гирифта шудани ин ду ибории мураккабро бо таҳлили таҷзиявӣ муайян месозем.

Мунзавии Масҷиди Ақсо (намозгузори гӯшанишини Масҷиди Ақсо; киноя аз зоҳид) + *и* шавқ (майлу рағбати зиёд) = *мунзавии масҷиди Ақсои шавқ* – киноя аз *ошиқи шӯридаҳоли шиттиқманду пазмон*:

Мунзавии Масҷиди Ақсои шавқ,
Ҷавҳарии гавҳари бозори завқ [2, 56].

Машом (ҳисси бӯёӣ, бинӣ) + *и* муқими байти ҳазан (киноя аз ҳазрати Яъқуб (а), ки хонае сохтаву омадани писараш Юсуф (а)-ро дар хона бо ғаму андӯҳ ва иштиёқу пазмонӣ интизор мешуд) = *машоми муқими байти ҳазан* – *ҳисси бӯёии ҳазрати Яъқуб (а)*:

Ту расондӣ насими пирохан,
Ба машоми муқими байти ҳазан [2, 180].

Таҳлилу баррасиҳо собит кард, ки ба ибораҳои мураккабии чузъҳои арабиасл будани таъбирҳои мазкур ҷои шакл нест ва онҳо бо ду роҳ сохта шудаанд.

Ин чо муайянсозии сарҳади хусусияти фразеологиву синтаксисии ибораҳои мураккаби ин фасл масъалаи муҳим мебошад. Чунки, новобаста аз баҳси фалсафии шаклу мазмун ва иртиботи онҳо, дар онҳо аз рӯи сохт бештар хусусияти синтаксисӣ (лафзӣ) дида шавад, дар ифодаи маъно бештар вижагии фразеологӣ (маънавӣ) ба назар мерасад.

Хусусияти синтаксисии онҳоро дар таҷзияпазириашон метавон ба субут расонд. Масалан, агар фаразан шоир калимаи «шавк»-и таркиби ибори «мунзавии масҷиди Аксои шавк»-ро тағйир дода, ба ҷояш калимаи «сабр» мегузошт, ибора маънои маҷозии «ошиқи босабру тоқат» ба худ мегирифт, на маънои «ошиқи шӯридаҳоли иштиёқманду пазмон». Яъне, калима ҳамчун ҷузъи таҷзияпазири ибори мураккаб дар таркиби он ҳукуқи тағйир додани шаклу мазмуни ибораро дорад. Ин таҷзияпазирӣ ба он далолат мекунад, ки ибори мавриди баҳс дорoi хусусияти барҷастаи синтаксисӣ аст.

Вижагии фразеологӣ ибораҳои мураккаби мавриди баҳс дар ифодаи маъно дар он дида мешавад, ки агар дар матн (абёти шоҳид) ягон унсур – калимаи таҷзиянопазири онҳо берун оварда шавад, ё тағйир дода шавад, ибора маъно ва мазмуни дилхоҳ дода наметавонад. Ин хусусияти асосии воҳидҳои фразеологӣ аст. Масалан, агар яке аз калимаҳои фразеологизми «каждуми таги бурё»-ро, ки ибори рехтаи изофӣ (3, 11] мешуморанд, дигар кунем, маънои дилхоҳ намедихад. Аз ин рӯ, ибораҳои мураккаби мавриди баҳсро бояд шартан «ибораҳои изофии рехтаи шоиронаи матнӣ» номида метавонем. Чунки ин ибораҳо аз қалами шоиронаи Хочу таровидаанд ва ҳам ҷои унсурҳои онҳоро омехта ва ё иваз кардан, маънии онҳоро тағйир медихад.

Дар маҷмӯъ, тарз ё равишҳои шаклгирии ибораҳои мураккаби ҷузъҳои арабиасл аз он дарак медихад, ки дар шеър бо тақозои мавзӯ, услуб ва унсурҳои дигар истифода аз иқтибосоти арабӣ дар иборепардозӣ ва таъбирсозӣ бисёр ба назар мерасад. Чунин ибораҳо аллакай ба таркиби забони тоҷикӣ ворид шудаву дар вусъат ёфтани он хидмат карда истодаанд. Дар ин замина, Хочу ибораҳои содаву мураккаберо офаридааст, ки теъдод аз онҳо маҳсули коргоҳи эҷодии ҳудаш аст ва қисме аз онҳо аз тарафи шоирони пешин айнан бо ҳамин шаклу сурат ё бо андаке тағйирот ба кор бурда шудаанд. Ибораҳои мураккаби «Хамса», ки бо ҷузъҳои арабӣ сохта шудаанд, асосан, бо се тариқ созмон ёфтаанд: Аз ибори исми сода ва калима сохтшавии ибораҳои мураккаб, аз ду ибори сода сохтшавии ибораҳои исми мураккаб ва аз ибори мураккаб ва калима сохтшавии ибораҳои мураккаб, ки тибқи омори мо навъи дуҷуми созмонёбии ибораҳо пуркорбурдтар аз анвои дигар аст.

ПАЙНАВИШТ:

1. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]: Ибора ва синтаксиси ҷумлаи сода. Ҷ.2. / Муҳаррирони масъул Ш. Рустамов ва Р. Фафоров. – Душанбе: Дониш, 1986. –372 с.*
2. *Кирмонӣ, Хочу. Хамса [Матн]: Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов, Оқилбой Оқилов ва Шоира Олимова / Хочуи Кирмонӣ. – Хучанд: Хуросон, 2017. –880 с.*
3. *Меликян, Г.В. Парные словосочетания в современном персидском языке [Текст]: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук / Гурген Врежович Меликян. –Ереван, 1984. –110 с.*
4. *Мирзоев Абдусаттор. Ибораҳои феълӣи замонӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Абдусаттор Мирзоев. –Душанбе: Ирфон, 1972.–252 с.*
5. *Ниёзмӯхаммадов Боймӯхаммад. Ҷумлаҳои мураккаби сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Боймӯхаммад Ниёзмӯхаммадов. –Душанбе: Наириёти давлатии таълимӣ-педагогии Тоҷикистон, 1960. – 112 с.*

6. Сулаймонӣ, Саидрахмон. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ [Матн]: Дар 2 ҷилд / Саидрахмон Сулаймонӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2005. Ҷ.1. –1046 с.
7. Табибиён, Саййид Ҳабиб. Вожаҳои форсии арабишуда [Матн] / Саййид Ҳабиби Табибиён.–Техрон: Амири Кабир, 1374.–294 с.

Reference Literature:

1. *Grammar of Modern Tajik Literary Language [Text]: Phrase and Syntax of Simple Sentence. V.2. / Editors-in-charge Sh.Rustamov and R.Gafforov. - Dushanbe: Knowledge, 1986. - 372 pp.*
2. *Kirmoni, Khoju. Khamisa [Text]: Prepared and compiled by Bahrom Rakhmatov, Oqilboy Oqilov and Shoira Olimova / Khoju Kirmoni. - Khujand: Khorasan, 2017. - 880 pp.*
3. *Melikyan, Gurgun Vrezhovich. Paired Phrases in Modern Persian Language [Text]: candidate dissertation on philology / Gurgun Vrezhovich Melikyan. – Yerevan, 1984. – 110 pp.*
4. *Mirzoev Abdusattor. Verbal Phrases in Modern Tajik Literary Language [Text] / Abdusattor Mirzoev. -Dushanbe: Cognition, 1972. - 252 pp.*
5. *Niyazmuhammadov Boymuhammad. Simple Complex Sentences in Modern Tajik Literary Language [Text] / Boymuhammad Niyazmuhammadov. - Dushanbe: Tajik State Educational and Pedagogical publishing-house, 1960. - 112 pp.*
6. *Sulaimoni, Saidrahman. Arabic-Tajik Dictionary [Text]: In 2 volumes / Saidrahman Sulaimoni. - Dushanbe: ER-Graph, 2005. V.1. - 1046 pp.*
7. *Tabibiyon, Sayyid Habib. Arabized Persian Words [Text] / Sayyid Habib Tabibiyon. - Tehran: Great Amir, 1374. - 294 pp.*